

PRIMA TRADUCERE A SEPTUAGINTEI ÎN SPANIOLĂ*

NATALIO FERNÁNDEZ MARCOS

Institutul de Limbi și Culturi ale Mediteranei și Orientului Apropiat
Centrul pentru Științe Umane și Sociale CSIC, Madrid

Aș dori în primul rând să-i adresez cele mai profunde mulțumiri profesorului Eugen Munteanu pentru amabila sa invitație de a participa la acest Simpozion Internațional de Filologie și Hermeneutică Biblică, la Iași. Apropierea dintre limbile romanice pe care le vorbim și nivelul ridicat al specializării activităților Academiei Române reprezintă un stimul constant pentru cercetarea noastră. Pe de altă parte, profesorul Eugenio Coseriu, român de origine, poate fi considerat unul dintre părinții lingvisticii noastre moderne în Spania. Proiecte precum „*Monumenta linguae Dacoromanorum*” sau traducerea de pionierat a Bibliei grecești în limba română în șase volume (București-Iași, 2004-2011) merită toată admirația și respectul meu. Aproape în paralel, din 2005 până în 2015, a avut loc traducerea *Septuagintei* într-o altă limbă romanică, spaniola, limbă în continuă expansiune în Asia, America de Nord și Brazilia, limbă vorbită în prezent de aproximativ cinci sute de milioane de persoane. Despre această traducere spaniolă, pe care am avut onoarea de a o coordona, voi vorbi la această conferință. De asemenea, mulțumesc pentru posibilitatea care mi s-a oferit, de a vorbi în prima mea limbă, spaniola, în loc de engleză, franceză sau germană, singurele limbi științifice și de comunicare la congresele biblice internaționale.

Proiectul de traducere a Bibliei grecești în limba spaniolă a luat ființă la sfârșitul carierei mele profesionale, atunci când s-au întrunit condițiile favorabile pentru a duce la capăt acest proiect, cu entuziasm, dar și cu realism. Începutul secolului al XXI-lea a reprezentat *momentul oportun*, când studiile biblice în Spania se consolidaseră și atinseseră un anumit grad de maturitate, în a doua jumătate a secolului al XX-lea. În plus, dispuneam de o echipă competentă de filologi biblici trilingvi, instruiți în Spania, în ultimele trei decenii ale secolului al XX-lea, la Universitatea Complutense din Madrid. Pe de altă parte, prestigiul și forța limbii spaniole ca limbă universală în lumea noastră globalizată reclamau și ele acest lucru.

---

* Acest text reprezintă traducerea comunicării prezentate de prof. Natalio Marcos la Simpozionul Internațional „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”, Iași, 27-29 octombrie 2016; traducere din limba spaniolă de Georgiana Marcu.

Ne aflăm la momentul potrivit, și anume la cel al *întoarcerii Septuagintei* în cultura noastră. Biblia greacă fusese obiectul unei uitări flagrante în istoria Occidentului. Prima traducere a Bibliei în greacă, efectuată în timpul regelui Ptolemeu al II-lea Philadelphus (285-246 î.Hr.), care reprezenta cel mai mare corpus de texte traduse dintr-o limbă semitică în dialectul *koine*, a însemnat un eveniment cultural de prim rang. Mulțumită ei, înțelepciunea lui Israel, care tezauriza o mare parte din moștenirea sapiențială a Orientului antic, a migrat dintr-o limbă semitică într-o limbă indo-europeană și a intrat astfel în istoria Occidentului. Nu a existat un document cu o mai mare însemnătate pentru fuziunea dintre Orient și Occident ca traducerea Bibliei în greacă: „the most momentous literary enterprise in the annals of western mankind [...] is at once the greatest achievement of Hellenistic Jewery and its most important legacy”¹.

Septuaginta a fost pentru Ieronim și Augustin „Biblia apostolilor”, iar pentru noi este Biblia iudaismului elenistic, a lui Filon din Alexandria, Biblia autorilor Noului Testament și a primilor scriitori creștini. A fost Biblia Bisericii până în secolul al V-lea, după cum se poate vedea în marile codice din secolele al IV-lea și al V-lea – *Vaticanus*, *Sinaiticus* și *Alexandrinus* –, care a corelat pentru prima oară *Septuaginta* (sau Biblia greacă) cu Noul Testament, în calitate de Biblie creștină.

E drept că, începând cu secolul al V-lea, *Septuaginta* a fost detronată în Occident, nu fără împotriviri și polemici, de traducerea latină realizată de către Ieronim, care mai târziu va primi numele de *Vulgata*. În Evul Mediu, în Occident nu se cunoștea limba greacă și, prin urmare, nici *Septuaginta*.

Odată cu apariția Umanismului și a Reformei protestante, are loc un alt eveniment unic și, într-o anumită măsură, paradoxal. Odată cu reîntoarcerea către surse, este recuperat textul grec în Bibliile Poliglote, iar în Biblia complutensă se imprimă *ediția princeps a Septuagintei* (1517). Dar Reforma protestantă, în fruntea căreia se afla Luther, se aliniază la canonul Bibliei ebraice și introduce în categoria „apocrifelor” acele cărți din versiunea celor LXX care lărgeau orizontul Bibliei ebraice. Iar în spațiul catolic spaniol, toate traducerile din secolul al XVIII-lea (înainte erau interzise traducerile în limba poporului!), Scio, Torres Amat/ Petisco, Biblia de la Montserrat etc., până la mijlocul secolului al XX-lea (Nácar-Colunga, 1944, și Bover-Cantera, 1947), au fost făcute având la bază *Vulgata*. Primele traduceri în spaniolă, realizate în secolul al XVI-lea, după originale ebraice și grecești, sunt cele numite pe bună dreptate *Biblii spaniole din exil*: Biblia de la Ferrara din 1553, făcută pentru minoritatea evreilor expulzați din Spania în 1492, și Biblia del Oso de Casiodoro de Reyna, de la Basel, 1569, revizuită de Cipriano de Valera în 1602, pentru minoritatea protestanților hispanofoni². Absența unei traduceri

¹ A. Wasserstein, D.J. Wasserstein, *The Legend of the Septuagint. From Classical Antiquity to Today*, Cambridge, 2006, p. IX și 16.

² Vezi N. Fernández Marcos, *Políglotas y versiones. Luces y sombras del biblismo español en el siglo XVI*, în „Estudios Bíblicos”, 70, 2012, p. 89-102. Și în prefața traducerii Noului Testament în limba spaniolă, realizată de către Francisco de Enzinas și dedicată

autorizate a Bibliei în spaniolă în secolul al XVI-lea a provocat o mare pagubă limbii și culturii noastre, îndepărtându-i pe oameni de Biblie.

A trebuit să așteptăm până la descoperirea și publicarea documentelor din deșertul Iudeii (Qumran și alte peșteri) în a doua jumătate a secolului al XX-lea pentru a conștientiza importanța *Septuagintei* pentru istoria textului biblic, pentru exegeză și pentru teologie. Importanța acestor descoperiri nu rezidă numai în textele grecești apărute în peșterile 4 și 7 de la Qumran, de la Wadi Nahal Hever (cei doisprezece profeți în greacă) și de la Wadi Murabba'at, ci în *noile texte ebraice* apărute, în special cele care diferă de textul masoretic (*textus receptus*) și care se bazează pe un alt text ebraic, pe care îl aveau în fața ochilor traducătorii greci ai unora dintre cărți, cum ar fi *Samuel* și *Jeremia*.

Astăzi, mulțumită documentelor biblice și parabiblice de la Qumran, știm ceva ce nici Origenes, nici Ieronim nu puteau bănui: faptul că Biblia celor LXX este purtătoare a unor variante reale, textuale și literare, ale originalelor ebraice și că în unele cărți *Septuaginta* este singurul martor complet al unei *Hebraica veritas*, care în zilele noastre nu mai există. Așa că putem să ne întrebăm pe bună dreptate: de ce să traducem Biblia în limbile moderne pornind de la codice ebraice medievale [A(lepo), C(airo), L(eningradensis)]³, ultimul reprezentând baza pentru *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (1967-1977, ⁵1997) sau pentru *Biblia Hebraica Quinta* (2004-), atâta vreme când evreii înșiși (M.H. Goshen-Gottstein, S. Talmon, E. Tov sau Z. Talshir) recunosc astăzi că textul masoretic este ulterior? De ce să traducem Biblia pornind de la manuscrise ebraice medievale, de vreme ce spre finalul acelei epoci a existat un pluralism textual care coabita fără probleme – se canonizau cărți, niciodată texte sau tipuri textuale – și de vreme ce *Septuaginta* traduce după un text ebraic diferit și mai vechi decât cel fixat și transmis ulterior de către rabini?

Descoperirile de la Qumran, împreună cu găsirea unor noi papirusuri, cum ar fi papirusurile Bodmer, Chester Beatty sau papirusul 967, au revoluționat istoria textului biblic și au contribuit la revalorizarea *Septuagintei* ca Biblie diferită de cea ebraică, a cărei tradiție trebuie respectată și care deseori este mai veche și mai autentică decât Biblia ebraică. Asta în ceea ce privește textul biblic original.

Dar asta nu e tot. Biblia greacă este *prima interpretare* cunoscută a Bibliei ebraice, un text consonantic, de multe ori obscur și indescifrabil. Această interpretare poate fi comparată, în anumite privințe, cu executarea unei partituri muzicale. Deși exista o tradiție de lectură, în fapt, la momentul traducerii se oferă mai multe posibilități de vocalizare, după cum se observă, de exemplu, în indicele greco-ebraic al textului

---

împăratului Carol V, publicată la Anvers, în 1543, după ce s-a constatat că toate națiunile Europei citesc în propria lor limbă Noul Testament, se concluzionează: „A rămas doar Spania, singurul colț al Europei unde nu știu din ce motiv nu este permis ceea ce este accesibil tuturor celorlalte națiuni”. Cf. J. Bergua Caverio, *Francisco de Enzinas. Un humanista reformado en la Europa de Carlos V*, Madrid, 2006, p. 63-64.

³ Astăzi Sankt-Petersburg. Este singurul manuscris complet al Bibliei ebraice, datat în anul 1008-1009. Codicele din Alep (aprox. 980), bază pentru proiectul Hebrew University Bible, este incomplet, la fel ca și Codicele Profeților din Cairo (din anul 895).

antiohian al cărților istorice publicate de echipa noastră din Madrid, în 2005⁴. În numeroase cazuri din textul grecesc, acolo unde nu existau corespondențe ebraice recognoscibile în textul de bază, am scris *aliter*, pentru a indica faptul că traducătorii au citit un text diferit și pentru a-i încuraja pe cititorii moderni să caute o posibilă *Vorlage* ebraică a textului grecesc tradus de către evreii elenistici din Alexandria.

Cartea lui Isaia în limba greacă este un bun exemplu referitor la felul în care evreii din secolul al II-lea î.Hr. înțelegeau profețiile. Este un document umanist de prim rang, care are valoare prin el însuși, fiind considerat operă literară autonomă. De exemplu, în Is. 23, la oracolul împotriva Tirului, *Septuaginta* nu face referire la Tir, dar se menționează în mod direct navele din Cartagina (Καρχήδων), cea mai dezvoltată forță maritimă a momentului în Marea Mediterană, care avea să fie învinsă de către Roma în 146 î.Hr. Iar când la Mat. 1:23 se menționează Is. 7:14 („Iată, fecioara va lua în pântece și va naște fiu...”), se citează versiunea din LXX, unde apare παρθένος, pentru cuvântul ebraic *‘almah* ‘fecioară’, νεᾶνις, după cum tălmăcesc restul traducătorilor evrei, Aquila, Symmachus și Theodotion. Această intertextualitate nu este percepută de către cei care consultă o traducere a textului ebraic al lui *Isaia*. Pe scurt, *Septuaginta* a influențat teologia creștină timpurie prin citatele biblice din *Evangelii*, din *Epistola către Romani*, *Epistola către Evrei*, discursul lui Ștefan din *Faptele Apostolilor* sau prin cele din *Apocalipsă*⁵.

Așa se explică revenirea *Septuagintei* în prim-planul cercetării biblice din ultimele decenii și răspândirea traducerilor Bibliei grecești în limbile moderne. Traducerea în engleză a fost realizată la Oxford (Oxford University Press, 2007), de o echipă de aproximativ 30 de traducători experți din Statele Unite și Canada. În franceză, s-a realizat sub conducerea profesoarei Marguerite Harl (Paris, Cerf 1986 și urm.), cu o echipă de aproximativ 20 de specialiști⁶. În germană, a fost publicată la Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, în 2009, plus alte două volume de *Erläuterungen und Kommentare*, publicate în 2011. Echipa germană reunește 100 de profesori, 80 de

⁴ N. Fernández Marcos, Mª V. Spottorno Díaz-Caro y J.M. Cañas Reillo, *Índice griego-hebreo del texto antioqueno en los libros históricos*. Vol. I: *Índice general*; Vol. al II-lea: *Índice de nombres propios*, Madrid, CSIC, 2005.

⁵ Cf. N. Fernández Marcos, *El texto griego de Isaías*, în „Salmanticensis”, 62, 2015, p. 7-24 și T.M. Law, *Cuando Dios habló en griego. La Septuaginta y la formación de la Biblia cristiana*, Salamanca, 2014, p. 236: „Ce aspect ar avea teologia creștină actuală dacă teologii i-ar înapoia *Septuagintei* poziția pe care a ocupat-o atunci când a fost întemeiată Biserica, sau dacă ar începe măcar să o citească împreună cu Biblia ebraică, ca un martor al istoriei Bibliei, recunoscându-i rolul în formarea creștinismului?”. Editarea și studiul Vechiului Testament pe coloane paralele, în ebraică și greacă, este acum o opțiune *sine qua non* pentru unele cărți. De ce nu pentru toate? Pe nimeni nu ar trebui să surprindă citirea cărților Vechiului Testament pe coloane paralele, în redacțiuni diferite, cu atât mai mult cu cât suntem obișnuiți să citim o *Evangelie* tetramorfă, prin intermediul a patru formulări diferite, fiecare cu o teologie proprie.

⁶ Ca produs colateral al acestui proiect merită să menționăm cartea de memorii a Margueritei Harl, intitulată *La Bible en Sorbonne ou la revanche d'Érasme*, Paris, Cerf, 2004.

traducători, fiind în cea mai mare parte compusă din specialiști în Vechiul Testament și în Noul Testament din facultăți de teologie, din diferiți specialiști în studiul Bisericii Ortodoxe, în istorie antică și în filologie clasică, precum și din diferite comitete pentru fiecare dintre grupurile de scrieri biblice. Se pregătește, de asemenea, un *Handbuch der Septuaginta* în 7 volume, al cărui prim volum a fost recent publicat⁷. În italiană există un proiect de traducere a *Septuagintei* (Brescia, Morcelliana, 2012-2017, sub coordonarea lui P. Sacchi și a lui C. Martone, în colaborare cu aproximativ douăzeci de traducători). Se mai realizează traduceri în română⁸, în neogreacă, în japoneză și în coreeană. Mărturisesc că, atunci când, în 2002, prof. Gohei Hata mi-a trimis traducerea sa a Pentateuhului în japoneză, m-am simțit puțin rușinat. Ne-o luaseră înainte cei din Tokio, reușiseră să transpună în japoneză o operă clasică a culturii noastre occidentale. Era clar, trebuia să începem fără zăbavă traducerea Bibliei în limba noastră.

Așa că am început, în 2005, traducerea în limba spaniolă, cu o echipă de șapte experți în filologie biblică trilingvă (ebraică/ aramaică, greacă și latină) din Consiliul Superior pentru Cercetare Științifică (CSIC, Madrid), de la Universitatea Complutense din Madrid, de la Universitatea din Salamanca și de la Universitatea din Granada. Comparând numărul de traducători în spaniolă cu numărul de traducători în alte limbi moderne, s-ar crede că eram niște Don Quijote, niște idealisti angajați într-o aventură imposibilă. Dar faptele au dovedit că nu este adevărat: traducerea a apărut în 4 volume, între 2008 și 2015. De fapt, pregătirea filologică a traducătorilor noștri era superioară celei pe care o aveau majoritatea colegilor noștri străini.

Traducerea spaniolă a beneficiat de experiența și confruntarea cu traduceri anterioare, în special cea engleză și cea franceză, fiecare cu obiective și puncte de plecare distincte. Am încercat să menținem un echilibru între premisele și cerințele limbii-sursă și cele din limba-țintă, dar ne simțim mai aproape de pozițiile traducerilor în franceză și germană decât de cea a traducerii engleze. Considerăm Biblia greacă drept operă literară în sine și încercăm să transmitem în limba spaniolă sensul pe care l-a avut textul pentru evreii din perioada elenistică. Cu alte cuvinte, nu am căutat sensul ebraic în lucrarea primară, nici noul înțeles pe care l-a dobândit ulterior, în Biblia acceptată ca atare prin intermediul lecturii creștine și hristologice a autorilor Noului Testament și a Părinților.

În traducere urmărim edițiile critice ale seriei *maior* de la Göttingen, pentru cărțile biblice care au fost deja publicate. Pentru restul cărților continuăm ediția *minor* a lui Rahlfs⁹, exceptând cărțile istorice (*Samuel-Regi-Cronici*), pentru care traducem textul

---

⁷ S. Kreuzer (ed.), *Einleitung in die Septuaginta*, Gütersloh, Gütersloher Verlaghaus, 2016.

⁸ C. Bădiliță, F. Băltăceanu, M. Broșteanu (coord.), *Septuaginta*, 6 vol., Colegiul Noua Europă-Polirom, București-Iași, 2004-2011. Trebuie să reținem că prima traducere completă a Bibliei în limba română, Biblia de la București din 1688, a fost făcută după o ediție a *Septuagintei* publicată la Frankfurt, în 1597.

⁹ În ultima sa ediție, revizuită de R. Hanhart, *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graecae iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs. Editio altera quam recognovit et emendavit Robert Hanhart*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2006.

antiohian editat de echipa de la Madrid¹⁰. În cărțile editate cu text dublu sau cu redactări paralele, traducem ambele texte, cu o prezentare sinoptică a acestora. Spre deosebire de versiunea latină a lui Ieronim, realizată în mai puțin de un deceniu, Biblia greacă nu este opera unui singur autor. Au intervenit diverși autori și procesul de traducere s-a desfășurat pe parcursul a patru secole, de la prima traducere a Pentateuhului în secolul al III-lea î.Hr., până la ultimele traduceri ale Cântării cântărilor sau ale Ecleziastului în secolul I î.Hr. Fiecare carte poate fi însă considerată o unitate literară și, în general, operă a unui singur autor. În conformitate cu orientările generale ale traducerii, respectăm stilul fiecărui traducător, tocmai pentru că stilurile diferitelor cărți ale *Septuagintei* sunt, de asemenea, distincte.

Intenționăm să producem o versiune literală, fidelă originalului grec, deoarece numai în acest fel vor putea fi sesizate caracteristicile specifice și inovatoare ale Bibliei grecești, care, în unele cazuri, reprezintă forma cea mai veche a textului biblic de care dispunem. În același timp, ne străduim să facem ca versiunea să fie lizibilă și să aibă, în măsura în care este posibil, un stil literar adecvat. Atunci când nu reușim împlinirea ambelor obiective, optăm pentru producerea unui text inteligibil, reluând într-o notă de subsol traducerea mai literală. Păstrăm aura arhaică sau hieratică proprie textelor sacre în antichitate, textelor biblice în special, cu precădere *Septuagintei*.

Trebuie însă să ne reamintim că a traduce nu înseamnă a translitera, nici a menține ordinea cuvintelor din limba-sursă, ci reprezintă o găsimă a echivalențelor potrivite în limba-țintă. Ceea ce traducem în limba-țintă sunt echivalențe, nu cuvinte. Traducerea este o repovestire, ea înseamnă a re-crea textul pentru niște destinatari diferiți. Trebuie stabilit un dialog între limba-sursă și limba-țintă, pentru a obține trei tipuri de transfer: lingvistic, istoric și al referințelor culturale. Numai în acest fel se va putea auzi în limba-țintă polifonia Bibliei grecești și cea a diferiților autori, fiecare cu stilul său particular. Cred că traducătorul modern trebuie să stăpânească atât limba-sursă, cât și limba-țintă și să dea dovadă de o bună doză de spirit creator și de imaginație, pentru a găsi expresiile adecvate.

Nu suntem de acord cu opțiunea versiunii în limba engleză (NETS), care respectă tiparul din New Revised Standard Version, în toate cazurile în care Biblia greacă coincide cu ebraica. Deopotrivă, am evitat să semnalăm prin italice diferențele care separă *Septuaginta* de textul ebraic, așa cum face versiunea germană. Am procedat așa deoarece trăsăturile specifice ale *Septuagintei* decurg dintr-o serie de nuanțe și detalii foarte greu de reprodus prin mijloace strict tipografice, cum ar fi: omisiuni, reelaborări, aspecte diferite ale sistemului verbal în limba greacă și ebraică, o nouă rețea de sensuri care se generează în cadrul sistemului grec, permutări semantice etc.; pentru că noi privim *Septuaginta* ca pe o lucrare independentă, în care

¹⁰ N. Fernández Marcos, J.R. Busto Saiz, *El texto antioqueno de la Biblia griega*, vol. I-III, Madrid, CSIC, 1989-1996. Motivul pentru traducerea acestui text se întemeiază pe calitatea sa: avem un text omogen (nu mixt, ca acela al lui Rahlfs), care a scăpat de revizia καίϛε. Este, de asemenea, foarte vechi și apropiat de cel al *Septuagintei* primare.

traducătorul era în același timp un scrib inventiv care producea o operă literară autonomă, operă care a ajuns ulterior să fie textul fondator pentru iudaismul elenistic și pentru creștinismul timpuriu.

Intenția noastră este ca limba și conținutul traducerii noastre să fie noi, revitalizezate, diferite de limbajul biblic banal, pe care l-am moștenit prin folosirea seculară a *Vulgatei* în Occident sau prin intermediul recentelor versiuni spaniole din secolul trecut, elaborate pe baze ebraice. Evident că pentru pasajele dificile trebuie consultată ebraica, cea care ne oferă elemente de context. Dar insist: lucrăm pe textul grec pe care îl avem în față ochilor, nu pe textul ebraic, subiacent; traducem ceea ce spune greaca, nu ceea ce spune ebraica, și în contextul unor destinatari iudeo-elenistici.

Ședințele lunare ale echipei noastre au reușit să asigure criteriile comune de traducere și să dezbată discrepanțele și dificultățile într-un dialog constructiv. Fiecare carte este precedată de o scurtă introducere și însoțită de notele necesare pentru a facilita înțelegerea și a permite cititorului să pătrundă în textul tradus.

În introducerea generală a fiecăruia dintre cele patru volume insistăm pe contribuțiile Bibliei grecești în ceea ce privește unicitatea, noutatea și diferențele sale față de Biblia ebraică. În Pentateuh (vol. I), abia dacă detectăm discrepanțe majore între textele ebraic și grecesc, cu excepția testamentului lui Iacov (Gen. 49), a descrierii Cortului (Ex. 36-40), a oracolelor lui Balaam (Num. 22-24) sau a Cântării lui Moise (Deut. 32). Dar, după ce trecem de Pentateuh, diferențele dintre cele două Biblii sporesc. De exemplu, în cărțile istorice (vol. II), modificările afectează: a) însăși organizarea materialului (Ruth, una dintre *Megillot* în ebraică, este menționată în cărțile istorice); b) sunt incluse noi cărți sau adăugiri parțiale care lipsesc în Biblia ebraică; c) sunt prezente texte duble în unele dintre cărți (Judecători și Tobit) și d) apar, în istoria textului, revizurii timpurii care modifică în mod semnificativ transmiterea textuală (Samuel –Regi). Profeții posteriori Bibliei ebraice nu doar că au fost traduși; relațiile lor au fost, de asemenea, transformate, extinse cu episoade noi, care încorporează istoria contemporană a Israelului, povestiri fictive despre evreii din diaspora sau legende despre evreii care reușesc la curțile împăraților străini. La fel se întâmplă în 1-4 Macabei, Tobit și Judith, cele șase suplimente grecești ale lui Esther, sau 1 Ezdra 3-5, 6 în care apar cei trei pași ai regelui Darius, fragment absent din textul ebraic.

În volumul al III-lea, *Cărți poetice și de înțelepciune*, se includ cărți care lipsesc din canonul ebraic, precum Înțelepciunea lui Ben Sira, Psalmul 151 și Psalmii lui Solomon. Iov-ul original grec (nu cel revizuit în Geneză, în Hexapla și completat cu Theodotion) este cu o șesime mai scurt decât textul ebraic. La rândul său, traducătorul cărții Proverbelor a modificat ordinea textului ebraic și a adăugat numeroase proverbe care provin, în mare măsură, din moștenirea lumii elenistice.

În ceea ce privește volumul al IV-lea, dedicat *Cărților profetice*, remarcăm că Ieremia grec este cu o șeptime mai scurt decât textul ebraic, adică are cu 2700 de cuvinte mai puțin decât în ebraică și o ordine diferită a oracolelor împotriva națiunilor. În continuare, după Ieremia urmează două cărți care lipsesc din canonul

ebraic, Cartea lui Baruh și Scrisoarea lui Ieremia. Cartea lui Daniel, plasat în Biblia greacă drept ultimul dintre profeți, ni s-a transmis în text dublu, *Septuaginta* (o') și Teodotion (θ'), și, de asemenea, au fost adăugate ca supliment două cărți noi: Susana și Bel și șarpele.

Așa cum am spus la început, traducerea a fost încheiată la finele carierei mele științifice, după mulți ani în care mi-am dedicat eforturile editării și studiului *Septuagintei*. La începutul anilor șaptezeci, m-am mutat la Göttingen, cu o bursă de la DAAD (Deutsche Akademische Austauschdienst) pentru a mă înscrie la Facultatea de Teologie protestantă și a lucra cu profesorul Hanhart la proiectul *Septuaginta*. Primul care a fost surprins de interesul meu pentru Biblia greacă a fost directorul proiectului. Pentru Hanhart, decizia de a mă alătura grupului de studiu al *Septuagintei* într-un seminar unde dominau germanii și finlandezii era o enigmă. Proveneam dintr-o țară mediteraneană fără nicio tradiție în cultivarea filologiei biblice. Avea dreptate în ceea ce privește istoria recentă, dar i-am amintit că în epoca umanismului Spania dăduse tiparului primele două Biblii Poliglote, cea de Alcalá (1514-1517) și cea de Anvers (1568-1573), și am menționat că în Madrid, la momentul respectiv, se urmărea restabilirea acestei tradiții la CSIC, cu noul proiect al *Bibliei Polyglotta Matritensia*. Această nouă Biblie Poliglotă nu ar fi fost redactată în coloane paralele, ca în clasicele biblii poliglote, ci în volume separate pentru fiecare dintre principalele limbi vechi: ebraică, aramaică, greacă, latină, siriană și coptă. Într-adevăr, un grup entuziast de cercetători ai CSIC și profesori de la universitățile din Madrid și Barcelona erau liderii și promotorii acestei noi *Bibliei poliglote*: F. Cantera, F. Pérez Castro, M. Fernández-Galiano, J. Millás-Vallcrosa, A. Díez Macho, T. Ayuso Marazuela și J.M. Bover.

Pentru generația mea – moștenitorii și succesorii acestei generații care își asumase un proiect atât de ambițios – nu a fost ușor, în anii șaptezeci ai secolului trecut, să ne deschidem drum pe scena internațională și să găsim un spațiu în care să nu repetăm din sarcinile precedente sau să concurăm cu alte proiecte ce se desfășurau în alte centre din străinătate. Și nu se poate spune că profesorii noștri au fost izolați în întregime. Aveau anumite legături științifice cu profesorul P. Kahle de la Universitatea din Oxford¹¹. Dar își propuseseră obiective prea ambițioase pentru nivelul filologiei noastre biblice în Spania din anii cincizeci – șaizeci ai secolului trecut. Cu toate acestea, F. Pérez Castro și echipa lui, condusă de E. Fernández Tejero, au reușit să publice ediția princeps a *Codexului profeților din Cairo* (7 vol.), unul dintre cele mai vechi trei manuscrise ebraice tiberiene. A. Díez Macho și echipa sa au publicat în aramaică *Codex Neophyti 1: Targumul palestinian al Pentateuhului* (5 vol.), care nu fusese publicat, aflându-se, neidentificat, în Biblioteca Vaticanului.

¹¹ E. Fernández Tejero, N. Fernández Marcos, Paul E. Kahle and Federico Pérez Castro: *The Origins of the Madrid School of Biblical Text Criticism*, „Sefarad”, 68, 2008, p. 5-14.

Și M. Fernandez-Galiano a publicat ediția princeps, de 20 de pagini, a lui *Ezechiel*, după Pap 967 din Madrid¹².

Generației mele i-a venit rândul să dea curs internaționalizării cercetării și să obțină un spațiu și un nume în breasla septuagintiștilor, a ebraiștilor sau a latinșiștilor. Am participat la toate congresele internaționale (IOSOT) din zona noastră, de la cel din Uppsala, din 1971, până la cel de la Helsinki, în 2010. Ca lucrare premergătoare a ediției unui text biblic, echipa mea a publicat edițiile critice ale cărților *Quaestiones in Octateuchum* (1979) și *Quaestiones in Reges et Paralipomena* (1984) de Teodoret al Cirului, în scopul de a identifica revizuirea lucianică sau antiohiană a Bibliei grecești pe o bază sigură, adică citatele biblice ale acestui autor din zona geografică a Antiohiei. În Octateuh, rezultatul a fost negativ, la aceeași concluzie ajungând și profesorul J.W. Wevers în editarea Pentateuhului în *seria maior* din Göttingen: în Pentateuh nu s-a putut detecta o recenzie lucianică. În schimb, în cărțile istorice rezultatul a fost complet satisfăcător. De aceea, am decis să edităm în continuare *Textul antiohian al Bibliei grecești în cărțile istorice (Samuel-Regi-Cronici) I-III*, Madrid, CSIC 1989-1996. Acestei ediții în trei volume trebuie să-i adăugăm publicarea a două volume ale Indicelui greco-ebraic al textului sus menționat (2005), mai întâi prin *Indicele general*, iar apoi cu *Indicele numelor proprii*.

Universitatea din Göttingen a fost instituția care mi-a insuflat cea mai multă inspirație în acest proiect. Aici lucraseră J. Wackernagel și U. von Wilamowitz-Moellendorff, J. Wellhausen, H. Gunkel și R. Smend, în vremea când studiile clasice și biblice nu erau încă separate în universitatea germană; fondatorul proiectului *Septuaginta* a fost P.A. Lagarde, iar succesorul lui – A. Rahlfs. În semestrul de iarnă de la Universitatea din Göttingen, am avut onoarea de a participa la cursurile lui W. Zimmerli despre Profeți, la ale lui J. Jeremias și H. Conzelman pentru Noul Testament și la ale lui R. Hanhart pentru *Septuaginta*.

Împreună cu profesorul Fernandez-Galiano din Spania, în timpul șederii mele în Göttingen, profesori mi-au fost R. Hanhart și J.W. Wevers din Toronto, care la acel moment realiza ediția critică a Pentateuhului, în *seriile maior*. În 1983 am organizat în Salamanca al XI-lea Congres Internațional pentru Studiul Vechiului Testament (IOSOT) și am publicat articolele celui de-al V-lea Congres al IOSCS în colecția „Texte și Studii ale Bibliei Poliglote Matritense. Cardinalul Cisneros” (TECC), cu titlul *Septuaginta în cercetarea contemporană*, Madrid, CSIC 1984, volum dedicat utilizării versiunilor în critica textuală biblică.

În 1979 am publicat prima ediție a cărții mele *Introducere în versiunile grecești ale Bibliei*. În ciuda faptului că este scrisă în limba spaniolă, a fost atât de bine primită, încât curând s-a epuizat, iar în 1998 am publicat a 2-a ediție revizuită și adăugită. Aceasta a fost tradusă în limba engleză (Leiden, Brill, 2000) și în italiană (Brescia, Paideia, 2000).

---

¹² M. Fernández Galiano, *Nuevas páginas del código 967 del A. T. griego (Ez 28,19-43,9) (PMatr. bibl. 1)*, „Studia Papyrologica”, X, 1971.

În 1991 și 1992 am fost invitat în cadrul proiectului „Grinfield Lectures” la Universitatea din Oxford. Fondate în 1859 și dedicate studiilor *Septuagintei*, aceste cursuri sunt ținute la fiecare doi ani. Au fost publicate în Suplimentul la *Vetus Testamentum*, cu titlul *Scribes and Translators. Septuagint and Old Latin in the Books of Kings*, Leiden, Brill, 1994. În 2008 am predat, de asemenea în urma unei invitații, în cadrul programului „Jeremie Lecture in Septuagint and Hellenistic Judaism”, la Universitatea din Cambridge. Conferința a fost publicată în revista „Semitica et Classica”, II, 2009, p. 81-89, cu titlul: *The Greek Pentateuch and the Scholarly Milieu of Alexandria*. În cele din urmă, la 16 iulie 2015 am avut marea onoare de a fi ales Corresponding Fellow al Academiei Britanice pentru umanioare și științe sociale.

Introducerea mea la ediția textului antiohian al Bibliei grecești în cărțile istorice a fost tradusă în limba germană în 2004¹³. Mai mult decât atât, germanii, conștienți de importanța editării textului antiohian care se realizase de către echipa de la Madrid, au fost primii care au tradus în limba germană – în *Septuaginta Deutsch* – acest text antiohian în secțiunile *kaige* 1-4 Regi, în paralel cu traducerea textului din Rahlfs.

În paralel cu preocuparea principală față de *Septuaginta*, am participat la proiectul internațional și interreligios al *Bibliei Ebraice Quinta*, sponsorizat de United Bible Societies din New York și Deutsche Bibelgesellschaft din Stuttgart. În cadrul acestui proiect, am publicat ediția în ebraică, dotată cu aparat critic și comentarii în limba engleză, la *Cartea Judecătorilor, Judges*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2011.

Așa cum am semnalat mai înainte, abia la începutul secolului al XXI-lea mi-am dat seama că era timpul să ne asumăm provocarea traducerii Bibliei grecești în spaniolă, o limbă de cultură de dimensiune universală. Mă gândisem că Biblia greacă din Alexandria era una dintre operele clasice ale Occidentului. Mai mult decât atât, în cazul în care Biblia ebraică nu ar fi fost tradusă în limba comună de atunci, greaca κοινή, vorbită în toată lumea – din India până la coloanele lui Hercule –, ea nu ar fi trecut granițele Israelului, un popor mic din Orientul Mijlociu, nesemnificativ din punct de vedere politic. Dar, odată cu traducerea *Septuagintei*, Biblia a intrat în istoria Occidentului, a devenit universală și s-a convertit la „lumina neamurilor” (Is. 42:6). În cele din urmă, fiind adoptată de către creștinism drept Biblia sa oficială, a fost dusă, prin evanghelizare, până la extremele orientale și occidentale ale Imperiului Roman.

Proiectul traducerii în spaniolă a fost posibil datorită colaborării instituționale a CSIC, sediu al nucleului principal de traducători, cu Universitatea Complutense din Madrid și cu universitățile din Salamanca și Granada. În opinia noastră, echipa noastră de filologi trilingvi era singura capabilă să aducă la îndeplinire sarcina și să traducă *Septuaginta* în spaniola literară, limba pe care o împărtășesc popoarele situate de o parte și de cealaltă a Atlanticului.

Acestei convingeri personale i s-a adăugat interesul unor edituri. Ne-au vizitat, în primul rând, membri ai Societăților Biblice Unite în frunte cu directorul lor în

¹³ Cf. S. Kreuzer, J.P. Lesch (ed.), *Im Brennpunkt. Die Septuaginta*, Stuttgart, Kohlhammer, 2004, p. 177-215.

Spania, José Luis Andavert. Au căutat pentru proiect o echipă internațională din Spania și America Latină și plănuiau să organizeze un congres internațional în Mexic, unde câțiva profesori de la Universitatea Iberoamericană păreau să dețină proiecte similare. După părerea mea, era vorba de un plan pe termen lung, mult prea utopic. Finanțarea a eșuat, iar în ceea ce-i privește pe colegii noștri iberoamericani, cu tot respectul, niciunul dintre ei nu era expert în filologie biblică, ca să nu mai vorbim de *Septuaginta*, nici măcar nu asistasă vreunul în mod regulat la congresele din domeniu.

Dar, în 2005, directorii Editurii Sígueme din Salamanca (Eduardo Ayuso și Santiago Guijarro) au venit să se întâlnească cu noi. În mai multe întâlniri comune, am ajuns să cădem de acord cu privire la obiectivele principale, deși existau unele discrepanțe în legătură cu anumite puncte specifice de dezvoltare a proiectului. În cele din urmă, am convenit asupra unui calendar pentru punerea în aplicare a operei, ca și asupra criteriilor fundamentale ale traducerii. Cu un entuziasm neobișnuit, Editura Sígueme a fost dispusă să publice traducerea cu sprijinul și colaborarea CSIC, deoarece nucleul echipei era alcătuit din cercetători angajați ai acestei instituții academice dedicate cercetării.

Imediat ne-am apucat de treabă și am redactat liniile generale pe care trebuiau să le urmeze toți membrii echipei. În întâlnirile noastre lunare, am discutat dificultățile pe care le constatam pe parcurs, criteriile de traducere, tipul de note pe care urma să le reproducem etc. Fiind obișnuiți cu lucrări mult mai intense, ca edițiile critice sau indicele greco-ebraic, activitatea de traducere ne-a permis să se bucurăm de cunoștințele noastre în materie de limbi străine, să apreciem diferitele sisteme lingvistice ale limbilor greacă și ebraică și să percepem stilurile diferite ale fiecărui traducător. Mărturisesc că pe atunci eram mulțumit cu demararea unui proiect care merita și care ne crea iluzii, chiar dacă ar fi însemnat ca alții să fi avut menirea de a-l finaliza. Dar, mulțumită CSIC, care ne-a sprijinit întotdeauna, grație infrastructurii sale de cercetare și bibliotecii sale, entuziasmului, eficienței și strălucirii Editurii Sígueme, dar și mulțumită competenței și stăruinței traducătorilor, suntem astăzi martorii minunii de a vedea finalizată traducerea: I. *Pentateuhul* (2008); II. *Cărți istorice* (2011); III. *Cărți poetice și de înțelepciune* (2013) și IV. *Cărți profetice*. În prezent, tocmai am terminat revizuirea și actualizarea volumului I. *Pentateuhul* pentru a doua ediție, deoarece prima este deja vândută.

Toate aceste motive și circumstanțe ne-au permis să ne menținem în continuare iluzionați prin satisfacția muncii noastre. Cu această traducere, credem că am făcut un serviciu limbii noastre și poporului nostru: comunitatea de vorbitori de limbă spaniolă în continuă expansiune. Evreii din Alexandria au avut îndrăzneala de a traduce Biblia ebraică în limba comună de atunci, greaca *koiné*. Iar noi nu era să fim mai prejos. În secolul al XXI-lea aveam, într-o anumită măsură, responsabilitatea de a traduce și de a transmite posterității moștenirea Bibliei grecești în limba noastră comună, spaniola de pe cele două maluri ale Pacificului.

Ne dorim doar ca cititorii să se bucure de lectura acestei cărți în aceeași măsură în care ne-am bucurat noi să o traducem. Aveți în mâinile voastre, acum în spaniolă, un monument umanist al Alexandriei ptolemaice, *Septuaginta*, prima traducere a Bibliei ebraice și, în consecință, prima sa interpretare.